

ПОСТРАДЯНСЬКІ ДЕРЖАВИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНТСТВА ДЖ. У. БУША

У статті проаналізовано еволюцію концептуальних підходів політики США щодо держав пострадянського простору за часів адміністрацій Джорджа Уокера Буша (2001–2009 рр.). Розглянуто витoki глобальних зовнішньополітичних концепцій Вашингтона за президентства Дж. Буша-молодшого.

Ключові слова: зовнішня політика США, пострадянські держави, президент США Джордж Уокер Буш.

Сполучені Штати Америки є одним з провідних акторів на пострадянському просторі. Вашингтон, маючи потужний арсенал фінансових, торгово-економічних, військово-політичних, культурних та комунікаційних інструментів, активно впливає на процеси трансформації пострадянських держав та міжнародні відносини в регіоні. Тому вивчення зовнішньої політики США, її цілей і пріоритетів є актуальним питанням для української науки, яке має не лише теоретичне, але й практичне значення.

Американські дослідники, як правило, розглядають зовнішньополітичні концепції США в глобальному плані, або стосовно найбільш важливих для Вашингтона регіонів чи держав (Близький Схід, Китай тощо). Багато аналітиків-неоконсерваторів особисто брали участь у теоретичному обґрунтуванні і просуванні ідей, які лягли в основу стратегії США за президентства Дж. У. Буша (Р. Кейган, В. Крістол, Ф. Фукуяма). Роботи американських вчених, присвячені пострадянським державам (А. Стент, Д. Манкофф, М. Макфол, А. Коен) зосереджуються в основному на дослідженні Росії, в той час як іншим пострадянським державам уваги майже не приділяють.

У Росії питання концептуального забезпечення зовнішньополітичної стратегії Дж. У. Буша та її реалізації досліджували Т. Шаклеїна, Д. Тренін, В. Кременюк, С. Рогов, О. Уткін та ін. На відміну від американських дослідників, вони в основному скептично оцінюють політику США на пострадянському просторі, часто вважають її деструктивною.

В Україні зовнішню політику США та її концептуальні засади в означений період досліджували Н. Городня, І. Дудко, М. Рижков, В. Швед, О. Шевчук, Ю. Ладний, проте акцент на пострадянському просторі зустрічається лише в деяких роботах.

Метою статті є дослідження засадничих положень зовнішньої політики Сполучених Штатів часів президентства Дж. У. Буша з акцентом на місце в ній держав пострадянського простору.

Формування основних ідейних засад зовнішньополітичного курсу США початку ХХІ ст. почалося в 1990-х роках в середовищі неоконсерваторів, багато з яких згодом займали ключові пости в його адміністраціях. Основною метою неоконсерваторів у сфері зовнішньої політики була підтримка глобального лідерства США. У доповіді «Перебудова оборони Америки: стратегії, сили і ресурси для нового століття» 2000 р. – одному з програмних документів неоконсерваторів – зазначалося, що на той момент США не мали глобального конкурента й американська зовнішньополітична стратегія повинна була спрямовуватися на збереження цієї вигідної позиції якомога довше. Поряд з цим відмічалося, що «є потенційно потужні держави, які незадоволені поточною ситуацією і хочуть її змінити... Дотепер вони утримувалися від цього завдяки можливостям і глобальній присутності американської військової сили»¹.

Задля збереження глобального лідерства неоконсерватори виступали за збільшення витрат на оборону, зміцнення союзницьких відносин з демократичними державами і боротьбу з

режимами, ворожими американським інтересам і цінностям, просування політичної та економічної свободи за кордоном, утвердження унікальної ролі США у збереженні і зміцненні міжнародного порядку, що сприяє американській безпеці і процвітанню².

В 1990-х роках в середовищі неоконсерваторів також було висунуто принцип «геополітичного плюралізму» на пострадянському просторі, що мав забезпечити цей регіон від абсолютного домінування Росії і перетворення її на суперника США. Вперше зустрічаємо його в секретному документі «Інструкція з оборонного планування», який містив стратегічні рекомендації щодо зовнішньої політики і оборони Сполучених Штатів на період 1994–1999 рр. Він розроблявся тодішнім заступником міністра оборони США з військово-політичних питань П. Вулфовіцем і його помічником Л. Ліббі на запит міністра оборони Р. Чейні. «Наша основна мета – запобігти появі нового суперника як на пострадянському просторі, так і в будь-якому іншому місці земної кулі, який представлятиме загрозу, схожу з тією, що представляв для нашої країни СРСР... Ми повинні намагатися запобігти появі ворожих регіональних держав, які за допомогою своїх ресурсів можуть бути здатні отримати глобальний контроль у міжнародних відносинах», – зазначалося у «Інструкції»³.

Відомий політолог З. Бжезінський у своїй статті «Геостратегія для Євразії» 1997 р. також стверджував необхідність закріплення геополітичного плюралізму, що склався в Євразії, щоб забезпечити США від появи держави чи ворожої коаліції, здатної кинути виклик домінуванню тут США⁴.

На початку XXI ст. мало хто міг представити собі реальну загрозу для безпеки США з боку тієї чи іншої держави. Тому передвиборчу кампанію та початок президентства Дж. У. Буша (до 11 вересня 2001 р.) деякі аналітики розглядають як період без зовнішньополітичної стратегії, з чим можна погодитися.

Вересневі теракти в США дали серйозний поштовх для втілення в життя ідей неоконсерваторів 1990-х років і більш чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Після 11 вересня 2001 р. були сформульовані основні принципи зовнішньої політики Дж. Буша, що увійшли в історію під назвою «доктрина Буша». Їх остаточний варіант був викладений у Стратегії національної безпеки США 2002 р. Її основними елементами були: превентивне використання сили; принцип унілатералізму – можливості застосування Вашингтоном односторонніх дій без союзників і погодження в ООН у випадках загрози національним інтересам США; просування демократії за допомогою примусової зміни правлячих режимів.

Новий зовнішньополітичний порядок денний адміністрації Буша означав перенесення основної уваги США на Афганістан та Близький Схід, у той час як пострадянський простір відходив у їхній системі зовнішньополітичних пріоритетів на другий план. У структурі Державного департаменту було ліквідовано Офіс спеціального радника держсекретаря з нових незалежних держав, – за політику щодо 12 держав СНД тепер відповідали Бюро з європейських і євразійських справ та Бюро з південно- та центральноазійських справ.

Відносини з пострадянськими державами розглядалися, перш за все, через призму можливостей антитерористичної співпраці (особливо США цікавили Росія та держави Центральної Азії). Саме в контексті боротьби з тероризмом у Стратегії національної безпеки 2002 р. найбільше згадувалася Росія: «Росія переживає період обнадійливих змін, будуючи своє демократичне майбутнє і виступаючи нашим партнером у війні з терором»⁵. При цьому констатувалося, що Росія потенційно може вважатися великою державою, але переживає перехідний період і є слабкою, що обмежує можливості співробітництва з нею. Мабуть, саме у зв'язку з цим підкреслювалося, що США, як і раніше, підтримуватимуть незалежність і стабільність держав колишнього Радянського Союзу, оскільки переконані, що «процвітаюче та стабільне оточення сприятиме зміцненню настрою Росії на інтеграцію до євроатлантичного співтовариства»⁶. Теза про підтримку незалежності пострадянських держав, а отже і їх вільного геополітичного вибору, постійно присутня в стратегічних документах США, демонструвала невизнання Америкою будь-яких особливих прав Росії на теренах СНД.

США вдалося налагодити активну співпрацю з державами Центральної Азії у сфері боротьби з тероризмом. У 2001 р. для забезпечення операції в Афганістані США створили військові бази в Узбекистані (Карші-Ханабад) і Киргизстані (база «Гансі» в бішкекському аеропорту «Манас»). Туркменістан, Таджикистан та Казахстан відкрили свій повітряний простір для

прольотів авіації США та міжнародних коаліційних сил з гуманітарними місіями в Афганістан та надали ряд інших можливостей, але військові бази США на території цих держав не були створені.

Антитерористична тематика зустрічей почала домінувати у відносинах США з об'єднанням ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова), утвореного в 1997 р. 23 грудня 2002 р. у Вашингтоні було схвалено «Рамкову програму ГУУАМ-США зі сприяння торгівлі та транспортуванню, забезпеченню прикордонного та митного контролю, боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків». Вона передбачала створення Віртуального центру ГУУАМ-США (для боротьби з тероризмом, незаконними збройними формуваннями), формування єдиного інформаційного простору з обміну даними антитерористичної спрямованості⁷. У рамках цієї програми забезпечувалося фінансування розвитку інфраструктури безпеки в державах-членах ГУУАМ, а також до них направлялися високопоставлені представники американських силових відомств.

Важливим аспектом стратегії США на пострадянському просторі було сприяння залученню цих держав до глобального ринку. У стратегії проголошувалося бажання Вашингтона сприяти вступу Росії та інших країн СНД до Світової організації торгівлі, що мало сприяти розбудові в них відкритої ринкової економіки.

Ще більше цікавив США енергетичний аспект. У ХХІ ст. зросла зацікавленість США у включенні ресурсів Каспію у світовий ринок у зв'язку з підвищенням світових цін на нафту і нестабільністю на Близькому Сході. «Ми будемо зміцнювати нашу власну енергетичну безпеку і процвітання глобальної економіки, взаємодіючи з нашими союзниками, торговими партнерами та енерговиробниками в інтересах розширення джерел та видів енергоресурсів, що поставляються на світовий ринок, особливо в Західній півкулі, Африці, Центральній Азії та Каспійському регіоні», – йшлося у Стратегії національної безпеки 2002 р.⁸. Фактично США продовжували політику останніх років президентства Б. Клінтона зі створення нового «шовкового шляху», який зокрема мав забезпечити прямий (в обхід Росії) доступ каспійської нафти на світовий ринок як альтернативи нафти з країн Близького Сходу.

«Доктрина Буша», яка з самого початку була сприйнята в світі неоднозначно, у початковому вигляді не змогла протриматися в якості основи зовнішньої політики США довгий час. Невдачі практичної реалізації «доктрини» в Іраку – несприйняття операції з боку ряду європейських союзників, відсутність доказів розробки ядерної зброї режимом С. Хусейна, проблеми з демократизацією Іраку – примушували Білий дім переглядати свої концептуальні установки.

Проблеми в реалізації «доктрини Буша» призвели до перегляду та адаптації зовнішньополітичної стратегії США. На перший план в зовнішньополітичній стратегії тепер виходить проблема демократизації у світі. При цьому перевага віддавалася не методам примусу, а підтримці демократично зорієнтованих кіл в різних державах. «Сьогодні Америка знову звертається до народів у світі. Усі, хто живе в тиранії і втратили надію, можуть знати: США не ігноруватимуть ваше пригнічення і не вибачать ваших гнобителів. Коли ви стоїте за свою свободу, ми будемо стояти з вами», – йшлося в інавгураційній промові Дж. Буша 2005 р.⁹.

Фактично мова йшла вже про ту політику, яку США розпочали реалізовувати ще за першої адміністрації Дж. Буша-молодшого – про підтримку «кольорових революцій». Для пострадянського простору це означало підвищення уваги з боку США, які чітко заявили про підтримку демократичних устремлень Грузії та України та вітали революцію в Киргизстані. З іншого боку, Білорусь опинилася в списку семи «тираній» – трансформованого списку держав «вісі зла», а Росія критикувалася за неповагу до демократичного вибору сусідів¹⁰. Так само тема свободи стала поворотною у відносинах США та Узбекистану, уряд якого був засуджений Вашингтоном за розстріл людей в Андижані. При цьому США довелося пожертвувати базою Карші-Ханабад в Узбекистані, що використовувалася для потреб операції в Афганістані.

Упродовж другої адміністрації Буша все більше утверджувалася позиція прихильників жорсткої політики щодо Росії, яку просував віце-президент Р. Чейні. Прихильники такої позиції активно критикували Росію за стан демократії та тиск на сусідів, а також вважали, що інтереси Росії не мають впливати на політику США щодо пострадянських держав.

У рамках посилення «демократизаційного» акценту в зовнішньополітичній стратегії США була розроблена «трансформаційна дипломатія» (Transformational Diplomacy), основні положення якої були представлені держсекретарем К. Райс у січні 2006 року. Основна ціль «транс-

формаційної дипломатії», за словами К. Райс, – співпраця з партнерами по всьому світу для створення та підтримання демократичних, добре керованих держав¹¹. Основним об'єктом впливу «трансформаційної дипломатії» мали стати країни з недемократичними режимами, передусім ісламського світу, але ініціатива К. Райс, викладена в однойменному Стратегічному плані держдепартаменту на 2007–2012 рік, стосувалася і пострадянських держав. Особлива увага приділялася роботі з демократичними режимами, що нещодавно з'явилися на пострадянському просторі внаслідок «кольорових революцій». «Ми прагнемо до консолідації нових демократій у Грузії, Україні та Молдові у боротьбі з корупцією та сприянні економічних реформ. Оскільки ці країни порвали зі своїм радянським минулим і наблизитися до європейських та євроатлантичних інститутів, ми повинні продовжувати надавати нашу підтримку, заохочення і технічні консультації», – зазначалося в документі¹².

За другої адміністрації Дж. У. Буша Вашингтон почав проводити політику реальної підтримки євроатлантичного курсу України та Грузії. США найактивніше лобювати надання Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) цим державам. Це могло відбутися на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 р. і стати вагомим кроком на шляху до повноправного членства України та Грузії в Альянсі. Дж. Буш особисто відвідав Україну з офіційним візитом напередодні саміту у Бухаресті. 1 квітня 2008 р. у Києві президент США заявив про рішучу підтримку української заявки щодо ПДЧ та завірив українського президента, що зробить усе, що від нього залежить, для прийняття такого рішення на Бухарестському саміті¹³. Крім того, 2 квітня 2008 р. Конгрес США дав потужний сигнал для союзників – прийняв резолюцію на підтримку приєднання України і Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО.

Утім США не вдалося переконати союзників (передусім Німеччину) в необхідності наданні ПДЧ Україні та Грузії. Результатом переговорів на саміті в Бухаресті стала лише заява про те, що ці держави стануть членами альянсу в майбутньому.

Можливість приєднання України та Грузії до НАТО була негативно зустрінута в Москві, яка активізувала свої зусилля, щоб протидіяти такому сценарію. Апогеєм тиску Росії стало пряме військове вторгнення Росії в Грузію в серпні 2008 р. Воно сприяло утвердженню жорсткої лінії США щодо Росії, але другий президентський термін Буша вже підходив до кінця, а тому Білому дому стратегічні кроки було приймати запізно. США розглядали напад на Грузію перш за все як агресію проти однієї з країн-взірців демократії, розвиток яких підтримувався Вашингтоном. Як зазначала держсекретар К. Райс, «стало ясно, що легітимізуюча ціль відбудови російської держави повернула у темряву – зі звуженням особистих свобод, довільним застосуванням закону, повсюдною корупцією на різних щаблях російського суспільства і параноїдальним, агресивним імпульсом, розглядати виникнення вільних і незалежних сусідів під час «кольорових революцій» в Грузії, Україні, Киргизстані, не як джерело безпеки, а як джерело загрози російським інтересам»¹⁴.

Отже, в політиці США щодо пострадянських держав за президентства Дж. У. Буша можна виділити два етапи, межа між якими хронологічно співпадає з «помаранчевою революцією» в Україні.

На першому етапі – у 2001–2004 рр. – пріоритетний вплив на відносини США з пострадянськими державами мали їхні інтереси боротьби з міжнародним тероризмом. На цьому тлі відбулося зближення США з Росією та центральноазійськими державами, співпраця з якими була необхідною для проведення військової операції в Афганістані. Задля реалізації цих цілей Вашингтон утримувався від критики антидемократичності режимів в Росії і державах Центральної Азії.

За другої адміністрації Дж. У. Буша – у 2005–2009 рр. – пріоритетного значення для Вашингтона набула боротьба з антидемократичними режимами і підтримка молодих демократій у світі. У цьому контексті, пострадянський простір, де в 2003–2005 рр. відбулася низка «кольорових революцій», набув для США особливого значення. Вони направили свої зусилля на підтримку євроатлантичної орієнтації України та Грузії, а, з іншого боку, критикували авторитарні режими в державах СНД (в тому числі і в Росії) та їх зовнішню політику.

¹ Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources for a New Century. A Report of The Project for the New American Century, September 2000. – P. 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.informationclearinghouse.info/pdf/RebuildingAmericasDefenses.pdf>

² Statement of Principles. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rightweb.irc-online.org/images/uploads/PNAC_Statement_of_Principles.pdf

³ Defense planning Guidance, FY 1994-1999 (draft), 1992. – P. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb245/doc03_full.pdf

⁴ Brzezinski, Zbignev. A Geostrategy for Eurasia // Foreign Affairs, September/October 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1997-09-01/geostrategy-eurasia>

⁵ The National Security Strategy of the United States of America 2002. – Washington: The White House, 2002. – P.4.

⁶ Ibid . – P.30

⁷ О рамочной программе ГУАМ-США по содействию торговле и транспортировке, обеспечению пограничного и таможенного контроля, борьбе с терроризмом, организованной преступностью и распространением наркотиков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://guam-organization.org/node/315>

⁸ The National Security Strategy... 2002. Op. cit. – P. 24.

⁹ Bush, George. Second Inaugural Address, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bartleby.com/124/pres67.html>

¹⁰ The National Security Strategy of the United States of America. - Washington: The White House, 2006. – P. 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf>

¹¹ Rice, Condoleezza. Transformational Diplomacy. January 18, 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/59306.htm>

¹² Department of State and USAID Strategic Plan. Fiscal Years 2007-2012. Transformational Diplomacy. – P.48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/82819.pdf>

¹³ President Bush Participates in Joint Press Availability with President Viktor Yushchenko of Ukraine. April 1, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080401-1.html>

¹⁴ Secretary Rice Addresses U.S.-Russia Relations at the German Marshall Fund. September 18, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/09/109954.htm>

В статье проанализирована эволюция концептуальных подходов политики США в отношении государств постсоветского пространства в период администраций Джорджа Уокера Буша (2001–2009 гг.). Рассмотрены истоки глобальных внешнеполитических концепций Вашингтона при президентстве Дж. Буша-младшего.

Ключевые слова: внешняя политика США, постсоветские государства, президент США Джордж Уокер Буш.

The article studies the evolution of conceptual approaches of the U.S. policy toward post-Soviet states under George Walker Bush's administrations (2001–2009). The analysis is also focused on the sources of the G. Bush's global foreign policy concepts.

Keywords: US foreign policy, post-Soviet states, the U.S. President George W. Bush.